

Onderzoek naar de vijfvlek sint-jansvlinder

De vijfvlek sint-jansvlinder is een dagactieve nachtvlinder die in Nederland vrijwel uitsluitend voorkomt in Zeeuws-Vlaanderen en Midden-Limburg. In een meerjarig onderzoek in West-Zeeuws-Vlaanderen is geprobeerd meer inzicht te krijgen in de leefwijze van de vlinder.

Tekst:
Anna Almekinders
en Hans van Kuijk
Vlinderwerkgroep
West Zeeuwsch-
Vlaanderen

De vijfvlek sint-jansvlinder (*Zygaena trifolii*) behoort, evenals de in Nederland veel algemener sint-jansvlinder (*Zygaena filipendula*), tot de familie van de bloeddrupjes (*Zygaenidae*). Wereldwijd omvat deze familie ongeveer achthonderd soorten. In Nederland komen twee onderfamilies voor: de metaalvlinders (*Procridinae*) en de bloeddrupjes (*Zygaeninae*). Typerend voor de bloeddrupjes is dat ze in populaties met een hoge dichtheid leven. De rupsen leven vooral op kruidachtige planten, vaak vlinderbloemigen.

Uiterlijke kenmerken

De vlinder is te herkennen aan de vijf rode vlekken op de voorvleugels. In veel gevallen zijn meerdere of zelfs alle vlekken met elkaar verbonden. Enkele malen zijn gele en oranje exemplaren aangetroffen. De rupsen leven op rolklaver en de verpopping vindt plaats op

gras- en rietstengels. De papierachtige spoelvormige cocons zijn geel tot witachtig van kleur. Als een vrouwtje uit de pop komt, zitten er vaak al mannetjes gereed voor de paring, die snel na het uitkomen plaatsvindt. De vlinders zijn overdag actief en bezoeken bloemen in open terreinen, vooral ruig grasland.

Verspreiding

Deze landelijk zeer zeldzame nachtvlinder komt in Zeeuws-Vlaanderen op een aantal plaatsen algemeen voor. Ook in Midden-Limburg wordt de vlinder vooral de laatste jaren in juni/juli regelmatig gezien. Buiten deze gebieden wordt de soort nauwelijks waargenomen. Hoe de verspreiding in het verleden was, is niet erg duidelijk door het ontbreken van (betrouwbare) gegevens. Uit de periode 1800 tot 1950 zijn waarnemingen bekend die afkomstig zijn van locaties uit andere regio's: het Maasdal, het Löss-district, de Veluwe, de Gelderse vallei, de Achterhoek, Midden-Brabant, de Kempen en Twente.

In aangrenzend Vlaanderen is de laatste jaren (sinds 1995 op het Drongengoed en later langs het kanaal Gent-Brugge) een populatie gezien. Op de verspreidingskaart van www.waarnemingen.be is te zien dat de soort de afgelopen vier, vijf jaren steeds vaker ten noorden van Gent en in de omgeving van Antwerpen en Hasselt wordt waargenomen. Het waarnemingsgebied in Midden-Limburg sluit daarop aan.

Onderzoek

Sinds 1995 wordt de soort in Zeeuws-Vlaanderen gevolgd. Het onderzoek in West-Zeeuws-Vlaanderen heeft zich vanaf 2004 t/m 2010 gericht op het tellen van rupsen, poppen en vlinders. Gedurende het seizoen werd het eerste bezoek gebracht nadat in de regio rupsen waren gesignaleerd. Als er niets werd gevonden, maar ook als er wel rupsen waren, werd in de periode dat de rupsen zich verpoppen een tweede bezoek gebracht en een derde in de tijd dat de vlinders konden vliegen. Tijdens de vliegtijd – juni/juli – werd op veel plekken in het gebied, ook op die waar geen rupsen of poppen waren aangetroffen, nogmaals gekeken. Ook kwamen er meldingen van derden binnen, wat soms nieuwe locaties opleverde.

Daarnaast is ook gekeken naar locaties waar de soort zou kunnen voorkomen. Er zijn veel plekken waar

Hans van Kuijk

Soms zijn alle vlekken met elkaar verbonden.

Hans van Kuijk

Er komt ook een oranje vorm voor.

Hans van Kuijk

De rupsen leven op rolklaver.

rolklaver staat, maar waar de vlinders niet of alleen zwervend worden gezien. De soort is blijkbaar erg kieskeurig. Er is geprobeerd te achterhalen aan welke voorwaarden een locatie moet voldoen. Daarbij zijn verschillende scenario's onderzocht, zoals vocht op of in de directe omgeving van de locatie, het zoutgehalte van de bodem en de aanwezigheid van vogelwikke als voedselplant.

De waarnemingen

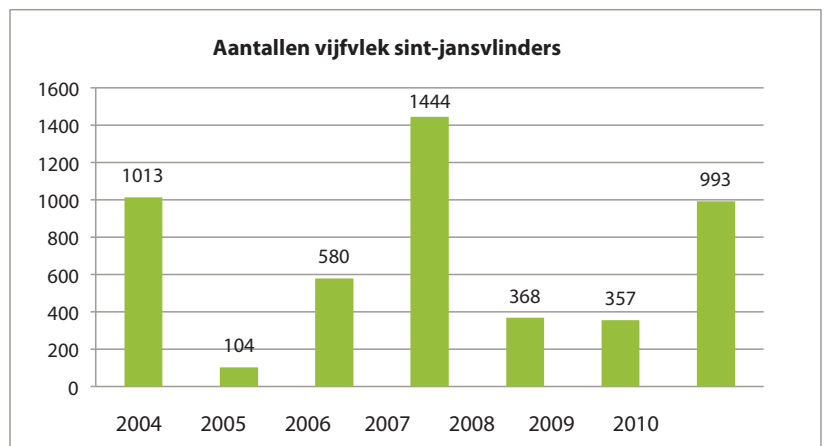
Als gekeken wordt naar afzonderlijke locaties valt op dat tellingen op verschillende data een grote fluctuatie in aantallen kunnen opleveren. Het aantal vlinders dat op een locatie wordt geteld, kan de ene week wel honderden exemplaren verschillen van wat de andere week wordt gezien. Dat maakt het erg lastig de tellingen van verschillende jaren te vergelijken. Ook is er niet alle jaren even intensief geteld. In onderstaande grafiek zijn de aantallen vlinders, die in West Zeeuws-Vlaanderen zijn geteld in de jaren 2004 t/m 2010, opgenomen.

Opvallend is de sterke teruggang in 2005. Er zijn dat jaar onder meer op de locaties aan de Veerhaven in Breskens en aan de Korte Heerenstraat in Oostburg veel meer rupsen geteld dan er later vlinders waren. Laat in het seizoen bleken op die locaties nog veel cocons in de beplanting te zitten. Deze zijn er vlak voordat er gemaaid zou worden uitgeknipt en onderzocht. In de meeste zat een dode rups, een pop of een imago in een min of meer gevorderd stadium van ontwikkeling. Het was duidelijk dat er een massale sterfte was opgetreden. Ongeveer de helft van de rupsen had het vlinderstadium niet bereikt.

Gedacht wordt dat de weersomstandigheden de oorzaak van de massale sterfte zijn geweest. Dat jaar was het in juni erg koud. Op 3 juni viel er een hagelbui die veel schade aan gewassen aanrichtte; wellicht zijn er ook veel poppen door hagelstenen geraakt. Opvallend is het sterke herstel in 2006. Blijkbaar kan de soort een dergelijke tegenslag wel aan.

Als gekeken wordt naar de waarnemingsdata valt op dat vlinders die in juni zijn gezien allemaal voorkwamen op locaties waar ook rupsen en/of poppen waren gezien en dat op de locaties waar ze in juli voor het eerst zijn waargenomen geen rupsen of poppen waren geteld. Het lijkt er dus sterk op dat het op deze laatstgenoemde plekken om zwervende exemplaren gaat, afkomstig van elders.

Kijkend naar de waarnemingen in de rest van Nederland valt op dat alle waarnemingen, behalve die uit Limburg, uit de maand juli dateren.

Grafiek 1. Aantallen waargenomen vlinders van 2004 tot en met 2010.

Hans van Kuijk

Het zou dus steeds om zwervende exemplaren kunnen gaan. Dat is zeker niet onwaarschijnlijk omdat, zoals al eerder is beschreven, de soort bij voorkeur in populaties met een hoge dichtheid leeft. Deze waarnemingen betreffen echter vrijwel allemaal een enkel exemplaar.

Bescherming

Het ligt voor de hand om deze soort vanwege zijn zeldzaamheid te beschermen, maar hoe? We weten te weinig over de condities die voor de vlinder nodig zijn om te overleven, om exact aan te kunnen geven wat er voor de bescherming nodig is. Een goed maaibeheer is hierbij van groot belang. Maaien (en afvoeren van het maaisel) moet bij voorkeur gebeuren in augustus als de nieuwe generatie rupsen er is. Die zitten onderin de plant en kunnen zo een maaibeurt overleven.

De vijfvlek sint-jansvlinder wordt onder meer aangetroffen in wegbermen waar rolklaver staat. Wegbermen worden op verschillende manieren gemaaid; het hangt ervan af of het om een doorgaande weg gaat, waar vaak een aantal malen per jaar een strook langs de rijbaan wordt gemaaid, of een secundaire weg waar maar af en toe een klepelmaaier langs komt. Bij doorgaande wegen wordt het maaisel nogal eens direct opgezogen en afgevoerd. Hoe het maaien en al dan niet afvoeren precies plaatsvindt, hangt af van de wegbeheerder.

Ook zijn in de loop der jaren de inzichten over hoe dat aan te pakken veranderd. Het maaibeheer is uiteraard van grote invloed op de overlevingskans van rupsen, poppen en vlinders. Als bijvoorbeeld enkele malen per jaar een strook langs de rijbaan wordt gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd, kan de rolklaver daar opnieuw uitgroeien. Als daarnaast een strook ligt die laat in het seizoen of niet wordt gemaaid, kunnen de rupsen zich daar verpoppen. In dat geval zijn er mogelijkheden voor de vijfvlek sint-jansvlinder om zich te handhaven. Anders ligt het bij bermen waar geklepel wordt en het maaisel niet wordt afgevoerd. Deze methode heeft verruiging tot gevolg en het verdwijnen van plantensoorten als rolklaver. Grotere terreinen worden in één keer gemaaid - meestal wordt er ook hier geklepel - wat zeer nadelig kan zijn voor de populatie. In dat geval wordt geprobeerd afspraken over het beheer te maken. Het volgen van deze soort zal de komende jaren worden voortgezet, zodat de ontwikkelingen op de voet kunnen worden gevolgd. Misschien wordt dan ook meer duidelijk over de omgevingscondities die voor de vlinder van belang zijn.

Hans van Kuijk

Als een vrouwtje uit de pop komt, zitten er mannetjes gereed voor de paring.

Hans van Kuijk

Dode rupsen, poppen en imago's.

Referenties

Almekinders, Anna en Hans van Kuijk (2012). Nachtvlinderonderzoek in West Zeeuws-Vlaanderen, stand van zaken eind 2010. Eigen uitgave.

Waring, P. & M. Townsend (2006) Nachtvinders. Veldgids met alle in Nederland en België voorkomende soorten. Tirion, Baarn.

Noctua (2012). Gegevensbestand van De Vlinderstichting en de Werkgroep Vlinderfaunistiek.

www.waarnemingen.be.

www.waarneming.nl.